

УДК 325.2

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ МІГРАНТА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Марина Ларченко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
кафедра соціології
просп. Перемоги 37, корпус 7, 03056, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена аналізу образу мігранта, що конструюється за допомогою ЗМІ, а також виявленню діючих в суспільстві психологічних стереотипів, які лежать в його основі. Автор робить спробу визначити основні засоби та механізми створення цього образу та особливості його сприйняття з боку приймаючої спільноти. Зосереджено увагу на висвітленні основних ризиків, що несуть для суспільства сучасні міграційні процеси. Також досліджується їхній вплив на характер міжетнічних взаємин та загальний рівень національної толерантності. Було розкрито роль ЗМІ у процесі маніпулювання громадською думкою.

Ключові слова: стереотипи, образ мігранта, ЗМІ, опозиція «ми – вони», мігрантофобія, міжетнічні відносини, громадська думка.

В сучасному світі, що дедалі більше зазнає впливу глобальних трансформаційних процесів, міграція стала його невід'ємною рисою. Незажаючи на ряд позитивних сторін, вона акумулює в собі досить потужний конфліктогенний потенціал, оскільки за умови стрімкого збільшення неконтрольованих міграційних потоків виникає нагальна потреба в налагодженні взаємовідносин між мігрантами та приймаючим суспільством. Стабільне функціонування останнього залежить від готовності та бажання соціальних суб'єктів до адекватного сприйняття членів іноетнічних спільнот, терпимості й поваги щодо їхніх релігійних, мовних та культурних відмінностей. Під впливом цілого ряду факторів відносини між мігрантами та титульним населенням можуть варіюватися від дружніх та добросусідських до недовірливих і ворожих. Останнє, на жаль, трапляється куди частіше.

Суттєвий вплив на стан міжетнічних взаємин справляють засоби масової інформації (далі – ЗМІ), створюючи специфічний дискурс на тему міграції. Формуючи стереотипний образ мігранта та закріплюючи його в масовій свідомості, вони фактично «підказують» аудиторії ту чи іншу оцінку подій та поведінкову стратегію.

Метою статті є розкриття стереотипного образу мігранта, визначення його основних складників, а також засобів та механізмів його формування за допомогою ЗМІ.

Через актуальність в сучасному суспільстві проблеми міграції їй присвячена значна кількість наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Під кутом зору знаходиться все багатоманіття її аспектів. Аналізом міграції як фактора соціально-культурних змін в суспільстві, а також міграційних процесів у контексті мультикультуралізму займаються такі зарубіжні дослідники, як Г. Тіллет, М. Гібернау, Р. Парк, У. Кимлік, Ч. Тейлор. У вітчизняній науці міграцію як соціально-економічний процес та масштаби її впливу на сучасний ринок праці вивчають такі українські науковці, як М. Шульга, М. Романюк, Е. Лібанова. Дослідженню основних тенденцій, специфіки та наслідків міграційних про-

цесів в умовах глобалізації приділяють увагу Ю. Римаренко, О. Малиновська, Ю. Кривенко, М. Козловець, Л. Ороховська. Засоби та механізми формування стереотипного образу мігранта у ЗМІ та особливості його сприйняття медіа-аудиторією, міграцію як фактор суспільних настроїв вивчають російські дослідники Л. Арутюнян, В. Дятлов, Т. Скребцова, Н. Шибанова, Р. Осін. Вплив мас-медіа на стан міжетнічних відносин аналізують Є. та М. Савва. Проблемами міжетнічного сприйняття, взаємодії й толерантності займаються такі автори, як В. Агєєв, Н. Лебедева, Ю. Платонов, В. Гриценко та інші.

Дискурс про мігрантів, що конструюється друкованими та електронними ЗМІ, може розгортатися в різних площинах: це можуть бути телерепортажі, аналітичні статті в науково-популярних виданнях, інтернет-блоги, пости в соціальних мережах, різноманітні ток-шоу та навіть побутові розмови. Можна виокремити цілий ряд прийомів, за допомогою яких у ЗМІ конструюється образ мігранта. Наведемо основні з них.

Приписування мігрантам негативних стереотипізованих рис. Зазвичай в інформаційних повідомленнях підкреслюється, що мігранти:

- вихідці з бідних, погано розвинених країн;
- не мають освіти та високої професійної кваліфікації, через що спроможні виконувати лише «брудну» та малооплачувану роботу;
- витісняють з ринку праці місцеве населення та захоплюють «хлібні місця»;
- не дотримуються норм особистої гігієни та мають неохайний зовнішній вигляд;
- інфіковані небезпечними хворобами, що несуть загрозу оточуючим;
- ігнорують або зневажливо ставляться до прийнятих в суспільстві правил і норм поведінки, культурних звичаїв;
- характеризуються високим рівнем злочинності (особливо молодь) та утворюють етнічні кримінальні угруповання;
- не сплачують податки та живуть за рахунок соціальної допомоги з боку держави;
- є перманентним джерелом соціальних, релігійних та етнічних конфліктів.

Свою частку у формування образу мігранта привносять й соціальні ток-шоу, де він постає в якості загурканого та безправної жертви системи, гумористичні передачі (на кшталт «Нашої Раши», що створила стійкий стереотипізований образ таджика) тощо. Зневажливе ставлення до таких осіб складається й за допомогою використання образливої лексики («чурки», «азери», «хачі», «абреки», «косооки», «російські свині», «брудні мексикашки», «латиноси», «чорні» тощо). Подібні назви виникають через несхожість зовнішнього вигляду і поведінки «своїх» та «чужих».

Наведені характеристики лежать в основі двох домінуючих міфів, сформованих у суспільстві щодо етнічних мігрантів: перший стосується «втрати ресурсів», другий – «втрати національної ідентичності». На думку російського науковця П. Федорова, «перспективною в плані опису механізму формування соціальних установок по відношенню до мігрантів є «теорія інтегрально сприймаємої загрози», що включає 4 типи загроз, які грають важливу роль у формуванні упереджень:

- реалістична загроза (фізичному чи матеріальному благополуччю);
- символічна загроза (групові розбіжності в нормах, цінностях, стандартах, віруваннях та установках);
- міжгрупова тривожність (побоювання негативних наслідків від взаємодії з мігрантами);
- негативні стереотипи [1].

Зрозуміло, що чим більше негативних рис приписується мігрантам, тим більшою стає дистанція між ними та корінним населенням й зростає рівень напруги в суспільстві.

Використання мілітаристської лексики. Для характеристики міграційних процесів в інформаційних повідомленнях доволі часто використовуються військові терміни, що позиціонують взаємовідносини мігрантів та корінного населення як конфронтаційні та конфліктні. Вони можуть викликати в індивіда підсвідоме відчуття тривоги й агресії. Міграція характеризується як «експансія», «вторгнення», «окупація», «нашестья», «захоплення», а самих мігрантів порівнюють з татаро-монгольською ордою, римськими легіонерами, варварами-гуннами, вторгнення яких, як засвідчує історія, має для захопленої країни трагічні наслідки. Образ мігрантів у ЗМІ свідомо піддається деперсоніфікації, коли їх асоціюють з багатомільйонною неконтрольованою армією завойовників, що швидко окупує благополучні європейські країни. Така знеособлена маса ніколи не буде викликати співчуття, тоді як приймаюча країна, навпаки, персоналізується й виступає в ролі благодійника, що всіма силами забезпечує цих «невдячних».

Для характеристики місць компактного проживання мігрантів застосовується поняття «гетто» – закритої території, де проживають особи із зовсім іншим менталітетом та способом життя.

У результаті соціальна дистанція між ними та корінним населенням збільшується: мігрант сприймається не просто як «чужий», а вже як «зовнішній ворог», чия присутність вкрай небажана та небезпечна. Він захоплює територію, витісняючи та знищуючи корінне населення, яке, у свою чергу, відчуває цілком природне бажання вести проти мігрантів «визвольну» війну. Вона може виражатися в забороні чи обмеженні в'їзду вихідцям з певних країн, створенні депортаційних таборів, загонів так званих «народних месників» тощо [2].

Підкреслено тривожні заголовки, анотації до матеріалів і тексти. Вони спрямовані привернути увагу читача до проблеми й викликати потрібну емоційну реакцію. Нейтральних серед них майже немає. У репортажах щодо проблем міграції російських та вітчизняних ЗМІ можна зустріти такі «промовисті» назви: «Похід Кавказу на Москву», «Чи докотиться з Москви до України хвиля войовничої ксенофобії?» (до речі, в самому репортажі російських журналістів нема ані слова про Україну), «Погромні мотиви», «Російський бунт», «Бірюльово править світом», «Поки спокійні» (про можливість повторення такого ж сценарію в Україні), «Разом, але окремо». Велику роль відіграє й соціальний контекст повідомлення, в якому згадуються мігранти: це порушення міграційного законодавства, тяжкі злочини, які вони скоюють, значні витрати з держбюджету на їх утримання, економічні ризики міграції, ігнорування культурних норм та звичаїв країни-реципієнта, свідоме дистанціювання від місцевих мешканців тощо. Читаючи це, напрошується один-єдиний висновок: нічого доброго етнічна міграція для приймаючої країни та її населення не несе.

Використання значної кількості аудіовізуальних засобів (фото, відео, малюнків), що несуть негативне змістове навантаження. Вони привертають увагу, гарно запам'ятовуються та викликають емоції. Найбільш поширеними емоційними реакціями, що виникають по відношенню до категорії «мігрант», можуть бути роздратування, презирство, неприязнь, неприйняття, осудження, злість, страх або ненависть [1]. Наведені в друкованих та електронних виданнях фотографії відображають наступні аспекти життєдіяльності мігрантів. Стосовно побуту, то тут зазвичай демонструються зображення брудних та захарашених будинків чи квартир, де абсолютно неприйнятні умови для нормального життя (велике скупчення людей в маленькому приміщенні, які їдять та сплять на підлозі, не дотримуються норм особистої гігієни, що сприяє розповсюдженню в їх середовищі небезпечних хвороб тощо). Асоціація, яка виникає у читача – мігранти живуть у злиднях та не бажують вести господарство на належному рівні. Все це демонструє невідповідність закріпленим у приймаючому суспільстві уявленням про побут та безпеку.

Щодо професійної реалізації, то основними сферами їхньої діяльності виступають будівництво, торгівля та сфера послуг. Це погано оплачувана та важка праця, на яку не погоджуються місцеві. Цікаво, що висококваліфіковані спеціалісти на таких знімках майже не представлені, та й взагалі не асоціюються в аудиторії з поняттям «мігрант». Щодо віросповідання, то на представлених фото переважна більшість мігрантів є мусульманами, що через наявні в масовій свідомості стереотипи («іслам – це агресія та терор») також не додає їм прихильності з боку приймаючого суспільства. Фіксуються також скоєні мігрантами адміністративні правопорушення чи кримінальні злочини. На багатьох фото можна побачити великий натовп мігрантів, що може свідчити про стрімке збільшення їхньої кількості. Отже, основна увага акцентується на наявних відмінностях у культурі, побуті, зовнішності чи віросповіданні. А самі мігранти постають як девіанти, що порушують ustalені в суспільстві норми та правила поведінки.

Наведення статистичних даних без посилань на конкретні джерела (наприклад, «... за неофіційними підрахунками»). З цієї ж серії й «багатомільйонна армія гастарбайтерів». Крім прикладів, що демонструють збільшення чисельності мігрантів, у пресі можна зустріти дані про скорочення кількості корінного населення.

Публічні висловлювання, оцінки та заяви з боку окремих політичних лідерів, експертів та громадських діячів, що можуть сприяти розпалюванню ксенофобії та міжнародної ворожнечі. Як приклад, можна навести розтиражований ЗМІ вислів президента США Д. Трампа про мігрантів зі «смердючих дір» («shithole countries»), що висловили бажання переїхати до США. При цьому малися на увазі вихідці з Гаїті, Сальвадору та деяких африканських країн. Відповідно, пріоритетом державної політики має стати залучення «корисних» та уникнення «шкідливих» мігрантів. Як бачимо, відбувається поступовий перехід від традиційної опозиції «легальний-нелегальний» до «бажаний-небажаний» та «потрібний-непотрібний» мігрант. У 2017 р. був прийнятий скандальний міграційний указ про обмеження в'їзду до Америки громадян ряду ісламських країн (Іраку, Сирії, Ірану, Судану, Лівії, Сомалі та Йємену), почато реалізацію антиміграційного проекту «Стіна». Відомий своєю жорсткою риторикою щодо мігрантів й колишній прем'єр-міністр Британії Д. Кемерон, що порівнював біженців, які прагнуть дістатися Європи, з «навалою» та «роєм».

Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан (як і багато інших політичних лідерів) використовує проблему міграції як засіб для залучення потенційного електорату та його політичної мобілізації. Орбан неодноразово заявляв, що «Західна Європа з піднятими руками здалася» масовій міграції вихідців з Африки та країн Близького Сходу. «Молодь Західної Європи ще за свого життя побачить, як вони стануть меншиною у своїй країні і втратять єдине місце у світі, яке вони кличуть домом». Угорський уряд обрав тактику блокування зусиль ЄС та ООН з розширення міграції по всьому світу, оскільки «іслам скоро постукає у двері Центральної Європи». Він звинувачує політиків в Брюсселі, Берліні і Парижі в тому, що вони сприяли «занепаду християнської культури і просуванню ісламу». Угорщина також виступила проти введених у 2016 р. обов'язкових для європейських країн квот по розміщенню мігрантів, оскільки «Європа хоче перекласти на плечі угорців прорахунки у міграційній політиці» [3].

В Україні значного розголосу набув пост у «Фейсбукі» головного редактора видання XXL.ua С. Дідковського про «сирійців, негрів та інших агресивно-немитих мусульман», від яких слід відгородитися «залізною завісою». Він вважає, що все, чого прагнуть мігранти, – жити на соціальну допомогу по безробіттю, грабувати, проповідувати й чинити тероризм [4].

Свій внесок у створення та подальше підтримання нетолерантного відношення до мігрантів додають і націоналістичні та екстремістські організації (в Україні, зокрема, це антимігрантська кампанія ВО «Свобода»).

Постійна присутність цієї теми в інформаційному просторі, активізація її емоційно-го складника поступово формує в масовій свідомості мігрантофобію, що веде до зниження рівня міжетнічної толерантності і, як наслідок, виникнення міжнаціональних конфліктів. Наявні негативні установки щодо мігрантів провокують агресивну поведінку і з боку корінного населення. Вона може варіюватися від вербальної агресії до тяжких злочинів на ґрунті расової ненависті. Таких випадків безліч: побиття закордонних студентів у Польщі, стрілянина по мігрантах в Італії та Франції, наїзд на натовп мусульман у Великобританії, підпал мечеті у Швеції. Цей сумний перелік можна продовжувати й далі.

Домінуюча в приймаючому суспільстві позиція – мігрант повинен «знати своє місце» (щоправда, воно знаходиться поза наявною соціальною ієрархією). На них фактично перекладається відповідальність за всі існуючі в суспільстві проблеми. Отож, якщо мігрантів позбутися – проблеми зникнуть разом із ними.

На сьогоднішній день міжетнічні, міжрасові, міжнаціональні відносини в українському суспільстві характеризуються як «помірковано відчужені».

За даними опитування, проведеного Центром Разумкова 3–9 березня 2017 р., майже дві третини українців (62%) заявили, що не довіряють (зовсім і переважно) представникам інших національностей, 65% не довіряють людям іншої релігії та віри. Серед жителів різних регіонів України найчастіше висловлюють довіру людям іншої національності жителі Західного регіону (54%, тоді як недовіру – 46%), те ж саме стосується і представників інших релігій (відповідно, 52% і 47%). Рівень нетолерантності до іммігрантів в Україні становить близько 20% [5].

Схожі результати демонструють і дані дослідження, реалізованого Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з компанією GfK Ukraine в липні–серпні 2017 р. Переважна більшість молодих українців не погоджуються з тим, щоб Україна приймала більше біженців та іммігрантів: 43% категорично не погоджуються, а 45% – скоріше не погоджуються. Схвально до такої перспективи ставляться тільки 15% і 13% респондентів відповідно [6].

Як можна побачити, ЗМІ виступає потужним каналом формування громадської думки щодо проблем міграції та біженців. Але далеко не завжди в друкованих та електронних джерелах інформація подається виважено та об'єктивно. Щоб запобігти тенденційному висвітленню матеріалів, європейська медіаспільнота в грудні 2017 р. почала кампанію «Медіа проти ненависті» (#MediaAgainstHate). Її основна мета – протидіяти розпалюванню міжетнічної ворожнечі та дискримінації за допомогою застосування етичних стандартів [7]. Сподіваємось, що її позитивні наслідки не забаряться, бо за сучасних умов збалансована позиція ЗМІ є для суспільства вкрай важливою в боротьбі з пропагандою мігрантофобії.

Отже, можна зробити висновок, що стрімке збільшення неконтрольованих міграційних потоків призвело до суттєвих змін у стосунках між мігрантами та корінним населенням, до появи нових форм соціальних зв'язків. Загальний рівень незадоволення життям потребує пошуку «зовнішнього ворога» та каналізації негативних настроїв у бік представників іноетнічних спільнот. Існуючий на сьогоднішній день у ЗМІ образ мігранта викликає в масовій свідомості переважно негативні емоції і сприяє обранню поведінкових стратегій ізоляції та дистанціювання.

Список використаної літератури

1. Федоров П. Роль интернет-сми в формировании социальных установок россиян в отношении мигрантов (по результатам контент-анализа региональных новостных интернет-сайтов). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-internet-smi-v-formirovanii-sotsialnyh-ustanovok-rossiyan-v-otnoshenii-migrantov-po-rezultatam-kontent-analiza-regionalnyh-novostnyh>
2. Веснина Л. Милитарная метафора, представляющая образ мигранта в отечественных СМИ. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/militarnaya-metafora-predstavlyayushchaya-obraz-migranta-v-otechestvennyh-smi>
3. Західна Європа під вторгненням мігрантів. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/3951339-orban-zakhidna-yevropa-pid-vtorhnenniam-mihrantiv>
4. Главред XXL.ua призвал построить железный занавес от мусульман. URL: <http://ru.telekritika.ua/dusia-archiv/29883>
5. Українці не дуже толерантні. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
6. Соціологи виміряли рівень толерантності української молоді. URL: https://dt.ua/UKRAINE/molodi-ukrayinci-naubilshe-nenavidyat-narkomaniv-kolishnih-zekiv-gomoseksualiv-ta-cigan-261536_.html
7. В Европе организована кампания «Медиа против ненависти». URL: <http://ru.telekritika.ua/society/v-evrope-organizovana-kampaniya-media-protiv-nenavisti-665114>

**FEATURES OF THE MIGRANT'S IMAGE CONSTRUCTION
IN THE CONTEXT OF MODERN MIGRATION PROCESSES****Maryna Larchenko**

*National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Department of Sociology
Peremohy, 37, Prosp., 03056, Kyiv, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of the migrant's image, which is constructed with the help of mass media, as well as the discovery of the psychological stereotypes in the society that lie in its basis. The author attempts to determine the main means and mechanisms for creating this image and the peculiarities of his perception by the receiving community. The focus is on highlighting the main risks borne by modern migration processes for society. Also examines their impact on the nature of interethnic relationships and the overall level of national tolerance. The role of the media in the process of manipulation of public opinion was revealed.

Key words: stereotypes, image of migrant, mass media, opposition «we – they», against immigrants, interethnic relations, public opinion.